

Henryk Cimek

Stosunek rewolucyjnego ruchu chłopskiego do Kościoła

Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F, Nauki
Humanistyczne 29, 253-261

1974

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Wyższa Szkoła Nauk Społecznych w Warszawie

Henryk CIMEK

Stosunek rewolucyjnego ruchu chłopskiego do Kościoła

Отношение революционного крестьянского движения к церкви и религии

Rapport du mouvement révolutionnaire paysan à l'Église et à la religion

Ideologię rewolucyjną szerzyły na wsi w latach 1918—1939 głównie: Komunistyczna Partia Polski, Niezależna Partia Chłopska, Zjednoczenie Lewicy Chłopskiej „Samopomoc” i Sel-Rob „Jedność”. Stanowisko konsekwentnie ateistyczne zajmowała tylko KPP. Z kolei wymienione partie rewolucyjne były bardziej antyklerykalne niż najbardziej postępowe pod tym względem stronnictwa reformistyczne, grupujące w swoich szeregach przede wszystkim chłopów: PSL „Wyzwolenie”, Stronnictwo Chłopskie czy ZMWRP „Wici”.

Krytyka religii i kościoła prowadzona była, szczególnie w szczytowych okresach działalności partii rewolucyjnych, z pozycji ateistycznych, chociaż np. władze „Samopomocy” zdawały sobie sprawę z trudności i delikatności problemu, zalecając omawianie „sprawy religii w ZSRR i sposoby walki z religią w Polsce (! -HC) w taki sposób, by nie odsuwała ona nas od mas”.¹ Spotęgowanie „roboty antyreligijnej” wśród członków KPP i na terenach bardziej uświadomionych zalecał Centralny Wydział Rolny Komitetu Centralnego KPP.²

Kwestia ta nie była ujmowana przez partie rewolucyjne jednakowo. Kształtowała się nieco odmiennie w różnych okresach czasu i wobec poszczególnych kościołów, zależała bowiem od takich chociażby czynników,

¹ Archiwum Mikrofilmów Centralnego Archiwum KC PZPR (dalej cyt. AMCA), 930/8, Por. przemówienie F. Tkaczowa na posiedzeniu ZG ZLCh, odbytego w dniach 4 i 5 I 1931 r.

² „Kwestia religijna, zdaniem referenta, musi być bardzo delikatnie traktowana wśród chłopów bezpartyjnych, jednakże bez ustępstw, natomiast spotęgowana winna być robota antyreligijna na komórkach partyjnych i na terenie Zw. Zaw. Rob. Rol. jako terenach bardziej politycznie uświadomionych”. Centralne Archiwum Ministerstwa Spraw Wewnętrznych (dalej cyt. CAMSW), Polityczny komunikat Komisarjatu Rządu na miasto st. Warszawę (dalej cyt. Pk Kom. Rządu), t. III, k. 333, Przemówienie sekretarza CWR „Oskara” (T. Żarskiego) na posiedzeniu CWR w dniach 8—10 II 1929 r. w Krakowie.

jak: stopień klerykalizacji wsi, względy natury taktycznej czy wreszcie skład i polityka kierownictwa partii. Programy NPCh, „Samopomocy” i Sel-Rob „Jedności” przeciwstawiały się przymusowi i uciskowi religijnemu, opowiadając się za oddzieleniem kościoła od państwa, a przez to samo również i za odsunięciem księży od polityki oraz za zniesieniem konkordatu. Wysunięcie np. przez „Samopomoc” postulatu uznającego religię za sprawę prywatną każdego obywatela spotkało się z krytyką ze strony KPP.³

„Samopomoc” zajmowała w początkowym okresie działalności odmienne stanowiska w stosunku do Kościoła rzymsko-katolickiego i Polskiego Narodowego Katolickiego Kościoła, zwanego potocznie kościołem narodowym. Współpraca z tym ostatnim datowała się jeszcze w okresie, kiedy późniejszy czołowy przywódca partii Stanisław Wójtowicz był sekretarzem wojewódzkim Stronnictwa Chłopskiego w Lublinie, współpracując jednocześnie z NPCh. Ta ostatnia pozostawała, głównie na Lubelszczyźnie, w bliskim kontakcie z kościołem narodowym, który współpracował również ze Stronnictwem Chłopskim, Sel-Robem, a następnie z „Samopomocą”. Wynikało to przede wszystkim z faktu posiadania przez kościół narodowy swych wyznawców w kręgach biedniejszych warstw wiejskich i głoszenia radykalniejszych haseł niż kościół katolicki.⁴

Abstrahując od aspektów religijnych, należy zwrócić uwagę na społeczne elementy ideologii kościoła narodowego, tutaj bowiem tkwiły główne źródła współpracy z lewicą w ruchu ludowym, a ponadto ideologia społeczna kościoła zarysowała się wyraźniej od religijnej. U jej podstaw oraz u podstaw propagandy na rzecz kościoła narodowego tkwiła opozycja w stosunku do ideologii społecznej kościoła rzymsko-katolickiego. Elementy patriotyzmu dominujące w ideologii tego kościoła w Ameryce ustąpiły w Polsce w pewnej mierze elementom walki społecznej. Dostrzeganie konfliktów zachodzących między ruchem ludowym a duchowieństwem rzymsko-katolickim było jednym z czynników decydujących o współpracy z tym pierwszym, co w mniejszym stopniu dotyczyło ruchu robotniczego.⁵

³ CA KC PZPR 179/I-1; Projekt programu politycznego ZLCh „Samopomoc”, p. 12. Por. projekt programu ZLCh napisany przez Wójtowicza, p. 13, „Samopomoc Chłopska” z 3 VI 1928, nr 21. Z krytyką wystąpił sekretarz CWR T. Żarski. Por. Spraw. CWR..., 3 VIII 1928 [w:] *Zjednoczenie Lewicy Chłopskiej „Samopomoc” 1928—1931*, Opracowanie, wstęp i przypisy B. Dymek i L. Hass, Warszawa 1964, s. 82.

⁴ Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Lublinie (dalej cyt. WAPL), Starostwo Powiatowe Chełmskie (dalej cyt. SP), 3, k. 219. Kościół narodowy głosił m. in. zasadę bezpłatności chrztów, ślubów i pogrzebów. *Ibid.*, SP Krasnystaw, 105 (brak paginacji), Pismo posterunku PP w Zakrzewie, 31 III 1930.

⁵ K. A d a m u s - D a r c z e w s k a: *Kościół polskokatolicki. Społeczne warunki powstania i działalności na wsi*, Wrocław 1967, s. 83, 86—87.

Ideologia społeczna i religijna kościoła narodowego ulegała stałym przemianom. Pomimo eksponowania i radykalizacji haseł społecznych, deklarowania się w pewnej mierze jako zwolennik walki społecznej, kościół narodowy nie dążył jednakże do rewolucji.⁶ Elementy walki klasowej występowały najsilniej wśród duchowieństwa na szczeblu parafialnym i u świeckich działaczy popierających ten ruch, w oficjalnych bowiem wypowiedziach hierarchia kościoła narodowego usiłowała godzić hasła solidarności ogólnonarodowej z walką społeczną.⁷

Tym, co stanowiło wspólną płaszczyznę działania kościoła narodowego przede wszystkim z „Samopomocą”, szczególnie w okresie, kiedy wpływ na kierunek polityki partii miał Wójtowicz, było, obok społecznych elementów ideologii, niepotępanie innowierców, uznawanie wolności religijnej na równi z wolnością polityczną, zwalczanie konkordatu i konflikt pozostająca właściwie w warunkach półlegalnych „Samopomoc”.

Bliska współpraca kościoła narodowego z rewolucyjnym ruchem chłopskim na Lubelszczyźnie zapoczątkowana została, w okresie działalności NPCh i zaznaczyła się szczególnie w pow. lubelskim. Jej zwolennikiem był m. in. ksiądz Koszowski, który zakładał nawet koła NPCh i wchodził w skład Sekretariatu Okręgowego tej partii.⁸ Charakterystyczne, że dochodziło do sytuacji, kiedy ówczesny sekretarz wojewódzki Stronnictwa Chłopskiego Wójtowicz i ks. Koszowski z ramienia NPCh urządzali zebrania kół Stronnictwa Chłopskiego i przekształcali je na koła NPCh. Przyypadki takie miały miejsce w pow. lubelskim w 1926 r. w Siedliszczkach, Gielczwi i Brzezinach.⁹ Współpraca ta istniała również po powstaniu w 1928 r. „Samopomocy”. Na wiecu przedwyborczym w Piaskach w dniu 1 lutego 1928 r., zwołanym przez Wójtowicza, obecni byli w większości zwolennicy kościoła narodowego z ks. Madziarzem na czele.¹⁰ Przypadków takich było więcej. W przygotowanie gruntu do organizowania „Samopomocy” w gminie Siedliska, w pow. chełmskim zaangażowany był ks. Au-cerewicz. Była to pomoc wzajemna. W 1929 r. członkowie „Samopomocy” byli współzałożycielami parafii kościoła narodowego w gminie Sawin, pow. chełmski.¹¹

Do współdziałania dochodziło także w pow. zamojskim, krasnostawskim

⁶ *Ibid.*, s. 92; *Wyznanie wiary Kościoła Polskonarodowego Kotolickiego*, „Polska Odrodzona”, 1928, nr 1.

⁷ K. Adamus - Darczevska: *Kościół Polskokatolicki...*, s. 95.

⁸ WAPL, SPLublin, 114, k. 157, 195; 153, k. 73; 181, k. 95. Na współpracę z NPCh wyraziły zgodę władze kościoła narodowego, pod warunkiem jednak nieoficjalnej przynależności do partii. *Ibid.*, 668 (brak paginacji); *Ibid.*, 153, k. 73.

⁹ WAPL, SPLublin, 181, k. 81.

¹⁰ *Ibid.*, 98, k. 131.

¹¹ *Ibid.*, SPChelm, 3, k. 219, Tygodniowe sprawozdanie sytuacyjne (dalej cyt. Tss) nr 27, 3 VII 1929; *Ibid.*, k. 259, Ss nr 30 za wrzesień 1919 r., 3 X 1929.

i puławskim.¹² W tym ostatnim za zgodą posła Wójtowicza miejscowi działacze „Samopomocy”: Stanisław Uhl i Antoni Czapla, wykorzystując tarcia między proboszczem kościoła rzymsko-katolickiego a ludnością wsi Rybitwy i Prawno, dążyli do założenia kościoła narodowego. Akcja ta zakończyła się sukcesem. Warto przy tym podkreślić, że na pierwsze nabożeństwo w dniu 9 września 1928 r. przybyło do Mariampola w gminie Rybitwy ponad 1000 osób.¹³ Dnia 1 czerwca 1929 r. we wsi Chmiel w pow. lubelskim, na zebraniu ZLCh jej działacze agitowali za założeniem koła partyjnego i parafii kościoła narodowego.¹⁴

Wyrazem istnienia w ideologii kościoła narodowego elementów walki było uznanie przez niektóre kościoły dnia 1 maja jako dnia święta kościoła narodowego. Pochód pierwszomajowy partii rewolucyjnych w Grabówce w pow. janowskim, rozpoczął się od nabożeństwa w kościele narodowym. Jego organizatorzy byli jednak niezadowoleni, że ksiądz nie przeznaczył zgodnie z przewidywaniami kazania specjalnie poświęconego uroczystościom pierwszomajowym.¹⁵ Współpraca ta ze strony kościoła narodowego nie posunęła się zbyt daleko.

Zbliżenie między ZLCh a kościołem narodowym miało miejsce i na innych terenach. Biorąc przykład z woj. lubelskiego, działacze „Samopomocy” w 1929 r. agitowali do niego w pow. opatowskim (woj. kieleckie). Podobnie było w pow. iłżeckim, gdzie przed wyborami do Sejmu w 1930 r. przeprowadzono pertraktacje z proboszczami kościoła narodowego celem pozyskania głosów jego wyznawców.¹⁶ Rozprzestrzenione z woj. lubelskiego wpływy tego kościoła w powiecie datowały się dopiero od 1930 r., a więc już po powstaniu na tym terenie „Samopomocy”. Również i tutaj kościół narodowy miał swoich zwolenników wśród członków i sympatyków „Samopomocy”, głosząc, że występuje w obronie biednych przed bogatymi. Pomimo operowania radykalnymi hasłami duchowni tego kościoła

¹² *Ibid.*, SPKrasnystaw, 22, k. 241.

¹³ *Ibid.* SPPuławy, 4, k. 11, 135, 185; CAMSW, Kom. Pow. PP Puławy, 11, k. 6.

¹⁴ Na zebraniu było obecnych około 60 członków i sympatyków ZLCh, m. in. Adam Zalewski i Franciszek Pawlak. CAMSW, Kom. Woj. PP w Lublinie, 92, k. 69.

¹⁵ CA KV PZPR Urząd Wojewódzki Lubelski (dalej cyt. UWL), 279/IV-8, k. 391—392. Szerzej na temat stosunku kościoła narodowego do święta 1 Maja patrz K. Adamus - Darczewska: *Kościół Polskokatolicki...*, s. 86—87. Błędnie wyjaśnia ten problem J. R. Szaflik, który ogranicza się do zacytowania przykładu udania się niektórych pochodów ZLCh do kościołów na nabożeństwo, twierdząc, że było to „wynikiem niedostatecznego jeszcze przygotowania obchodów od strony propagandowej, a zwłaszcza uświadomienia uczestników o klasowym charakterze tego święta”. Por. *id.*: *Z dziejów ZLCh „Samopomoc” 1928—1931*, Warszawa 1968, s. 168.

¹⁶ Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Kielcach (dalej cyt. WAPK), Urząd Wojewódzki Kielecki Wydział Bezpieczeństwa (dalej cyt. UWK WB), 126, k. 127; 344, k. 110.

dbali jednak o to, by nie utożsamiać ich działalności z działalnością ZLCh i innych partii rewolucyjnych.¹⁷ Dobrze układająca się współpraca została zakłócona w pow. iłżeckim w 1930 r., czego przyczyną był zapewne brak poparcia ze strony kościoła narodowego w wyborach do Sejmu. Dlatego została nawet wydana specjalna odezwa zwalczająca kościół narodowy.¹⁸ Jednak zasadniczy powód tkwił gdzie indziej. Po wyborach we władzach „Samopomocy” pierwszoplanową rolę odgrywał Ferdynand Tkaczow, reprezentujący ówczesną linię KPP we władzach „Samopomocy”, pokrywającą się z linią byłej „mniejszości”.¹⁹

S. Wójtowicz podtrzymywał współpracę z kościołem narodowym, zapoczątkowaną jeszcze w czasie swojej przynależności do Stronnictwa Chłopskiego. Czynił to głównie ze względów taktycznych, chcąc pozyskać większą liczbę zwolenników. Współpraca ta przyczyniała się również do osłabienia wrogo ustosunkowanego do „Samopomocy” kościoła rzymsko-katolickiego. O tym, że Wójtowicz stał na stanowisku antyklerykalnym, świadczą liczne jego wystąpienia oraz relacje działaczy „Samopomocy” i KPP.²⁰ W praktyce było to stanowisko elastyczne, dostosowane do terenu działalności czy kręgu odbiorców. Na wiecu urządzonym przed wyborami do rady gminnej w Piaskach Luterskich w dniu 16 października 1927 r., a więc już w okresie tworzenia „lewicy chłopskiej” w Stronnictwie Chłopskim²¹, w swoim wystąpieniu stwierdził m. in.: „[...] podczas wyborów nie brać pod uwagę wyznania religijnego, lecz wspólnie głosować na swoich ludzi”²². Wystąpienie powyższe podyktowane było w dużej mierze tym, że Piaski stały się terenem walki o wpływy między kościołem narodowym a rzymsko-katolickim. Ale np. na wiecu w Mińsku Mazowieckim w dniu 2 czerwca 1929 r., podobnie jak na wielu innych, pouczał zebranych, jak walczyć z klerem.²³ Problemy wyznaniowe, z uwagi na wysoki stopień klerykalizacji wsi, Wójtowicz traktował jednak ostrożnie.²⁴

¹⁷ CAMSW, UWK, 90, k. 276.

¹⁸ *Ibid.*, UWL, 39, k. 19; WAPK, UWK WB, 344, k. 122.

¹⁹ Szerzej na temat walk frakcyjnych w łonie kierownictwa KPP patrz J. Kowalski: *Rozwój sytuacji wewnętrznej w KPP po przewrocie majowym 1926 r. (O sporze między „większością” a mniejszością)*. Referat i dyskusja, „Z pola walki”, 1963, nr 4, s. 123—179.

²⁰ CA KC PZPRteczka osobowa (dalej cyt. t. os.) 302, Relacja J. Biskupskiego. Por. wystąpienie Wójtowicza na zjeździe powiatowym ZLCh w Konieczynie, pow. włoszczowski, w dniu 21 IV 1929 r. Archiwum KW PZPR w Kielcach, Akta Sądu Okręgowego w Kielcach (dalej cyt. SO) 71/28, Spr. S. Wierzy i W. Więcka.

²¹ Szerzej na ten temat patrz H. Ciemek: *Geneza ZLCh „Samopomoc”*, „Rocznik Lubelski”, 1968, t. XI, s. 107—121.

²² WAPL, SPLublin, 93, k. 319.

²³ CAMSW, MSW, 52, k. 65.

²⁴ S. Wójtowicz: *Strachy na chłopów*, „Samopomoc Chłopska” z 10 VI 1928 r., nr 22.

Sytuacja zmieniła się w drugiej połowie 1930 r., gdy czołową rolę w partii zaczął odgrywać F. Tkaczow. Źródła nie podają już w zasadzie przykładów współpracy z kościołem narodowym. O jej stopniowym znikaniu świadczy przykład wymienionego pow. iłżeckiego oraz rzeszowskiego.

W 1931 r. do Siedlisk w pow. rzeszowskim znany działacz ZLCh i KPP na tym terenie Tomasz Wiśniewski zaprosił księdza kościoła narodowego o radykalnych poglądach, w celu wygłoszenia kilku odczytów na temat religii i kościoła, po których spodziewał się ułatwionego zadania w pozyskiwaniu członków do ZLCh. Akcja ta miała na celu wywołanie wśród ludności fermentu na tle religijnym. Kazań księdza wysłuchały w ciągu 12 dni, według relacji Wiśniewskiego, tłumy ludzi. Wezwanego do Zarządu Głównego ZLCh Wiśniewskiego spotkały za to od Tkaczowa i Władysława Kowalskiego wymówki i wyjaśnienie, że nie należy „jedne kaplice rozwałać a drugie stawiać” (!-HC).²⁵ Stanowisko to dobitnie charakteryzuje poglądy ówczesnych władz partii na tę kwestię. Próby tworzenia parafii kościoła narodowego miały miejsce na tym terenie i w 1929 r., lecz spotkały się z podobną krytyką, przeprowadzoną z pozycji antyklerykalnych i ateistycznych.²⁶

Identyczne stanowisko zajmowała „Samopomoc” i pozostałe partie rewolucyjne wobec kościoła rzymsko-katolickiego, innych kościołów oraz religii w ogóle.²⁷ Władze „Samopomocy” dążyły do tego, by chłopci sami pisali o tych sprawach. Starano się podważać istnienie Boga i celowość praktyk religijnych. Szczególną rolę odegrała tu prasa, która przede wszystkim atakowała księży, wykazując niezgodność ich postępowania z nakazami religijnymi, chciwość, pobieranie wygórowanych opłat za posługi religijne przy wykorzystywaniu przy tym ciemnoty wsi itp., a tym samym dyskredytowała postępowanie kleru w oczach wiernych.²⁸

Nie tylko w prasie, ale i na wiecach partii rewolucyjne walczyły o słu-
by cywilne, zniesienie konkordatu, wpływu kleru na wychowanie młodzieży szkolnej. Zwalczane były również wszelkie organizacje kościelne.²⁹

²⁵ Archiwum KW PZPR w Rzeszowie, t. os. 406/I, k. 17—18, Wspomnienia T. Wiśniewskiego.

²⁶ A. Czajka: *Z jednego kościoła do drugiego*, „Głos Chłopa z Galicji i Podkarpacia” z 2 VI 1929 r., nr 7.

²⁷ *Ibid.* ZLCh atakowała m. in. mariawitów. Patrz „Samopomoc Chłopska” z 9 XI 1929 r.

²⁸ *Ksiądz czy wilk*, „Samopomoc Chłopska” z 6 V 1928, nr 17; *Dwaj popi mordcami teścia*, *ibid.*, 6 I 1929, nr 1; *Ratujmy się przed klerem*, *ibid.*, 21 IV 1929, nr 17; *Chytre księżulko*, *ibid.*, 22 VII 1929, nr 35; *Ksiądz masarzem*, *ibid.*, 19 VIII 1929, nr 43; *Ksiądz bije dzieci w kościele*, *ibid.*, 14 X 1929, nr 59; *Co dają odpusty*, „Głos Chłopa z Galicji i Podkarpacia” z 14 X 1929, nr 18.

²⁹ H. Cimek: *ZLCh „Samopomoc” 1928—1931*, Lublin 1973, s. 252 i n.

Kler z niechęcią patrzył na wykorzystanie placów obok kościołów i cerkwi na wiece polityczne po nabożeństwach.³⁰ Zdarzały się również przypadki stosowania propagandy antyklerykalnej w akcji organizacyjnej.³¹ Ostro zwalczano także mieszanie się księży do polityki i ich wystąpienia po stronie klas posiadających. Prasa wskazywała przy tym na negatywną w wielu wypadkach rolę kleru w przeszłości.³²

Kler z kolei starał się czynić przeszkody w działalności partii rewolucyjnych, zwalczając je z ambon jako organizacje komunistyczne, burzycieli społecznego porządku itp. Przez przyjmowanie od wiernych na niektórych terenach zbiorowej przysięgi usiłował izolować KPP, „Samopomoc” i inne partie lewicowe od mas. Księża wymieniali z ambon nazwiska i wyklinali ich członków jako heretyków, prowadzili wreszcie wywiad przy pomocy spowiedzi.³³ Widząc wzrost ilości głosów oddanych na listy rewolucyjne, hierarchia kościelna zalecała duchowieństwu stosowanie wobec „opornych parafii” kar kościelnych. Zwalczając partie rewolucyjne kościół przychodził w sukurs panującemu ustrojowi kapitalistycznemu. Zwalczano przy tym ustrój w Związku Radzieckim, co ujawniło się chociażby w czasie kampanii wyborczej do Sejmu w 1928 r.³⁴

Mimo istniejących przeszkód, działalność KPP i innych partii rewolucyjnych przynosiła efekty w działalności antyreligijnej i antyklerykalnej, szczególnie wśród młodzieży. Wśród starszych były one mniej widoczne. Ci ostatni, będąc elementem bardziej konserwatywnym, często niechętnie odnosili się do komunistów m. in. za ich stosunek do religii.³⁵ Nie można było wymagać od ogółu chłopów, z czego zdawano sobie sprawę, nawet

³⁰ WAPL, SPKrasnystaw, 22, k. 119—133; SPŁuków, 101 k. 143; *Ibid.*, UWL WSP, 350, k. 165; „Samopomoc Chłopska” z 27 V 1928, nr 20.

³¹ W dniu 4 VIII 1929 r. we wsi Kaliłów odbyło się poufne zebranie sympatyków ZLCh przy udziale 10 osób, na którym przemawiał członek KPP L. Markowski na temat boga, religii i księży, „uważając sprawy te dla chłopów jako zbyt cenne i mało wartościowe, przy czym zachęcał do założenia koła ZLCh”. Zebrani przemówienie nagrodzili oklaskami. Cyt. za Ss za sierpień 1929 r., 3 IX 1929. WAPL, SPBiała, 5, k. 101.

³² *Świętobliwa pani*, „Samopomoc Chłopska” z 20 V 1929, nr 22; *Klechy głoszą aż ambony trzeszczą*, *ibid.*, 3 VI 1929, nr 26; T. R ó g: *Niewinność kleru*, *ibid.*, 29 I 1928, nr 4.

³³ Archiwum KW PZPR w Rzeszowie, 406/I, k. 4, Wspomnienia T. Wiśniewskiego; CA KC PZPR 158/XII-3/6, k. 3; Spraw. KO KPP Kielce-Radom za wrzesień i październik 1928 r.; *Ukraiński ksiądz-patriota*, „Głos Chłopa z Galicji i Podkarpacia” z 9 VI 1929, nr 8; CA, t. os. 3312, Wspom. J. Kuli.

³⁴ H. C i m e k: ZLCh „Samopomoc”..., s. 253.

³⁵ 28 I 1930 r. w Chmielniku, pow. rzeszowski na zebraniu uchwalono rozwiązać koło ZLCh, założone 11 XII 1929 r. Motywowano to antyreligijnym i antypaństwowym stanowiskiem ZLCh. CAMSW, UWL, 39, k. 6; Archiwum KW PZPR w Kielcach, t. os. 141, Wspom. W. Michałka.

tych radykalnych, by od razu wyrzekli się poglądów ukształtowanych przez oddziaływanie kościoła i środowiska. Tym bardziej nie mogli ich wszyscy demonstrować publicznie, chociażby ze względu na najbliższe otoczenie, rodzinę, kler czy policję.

KPP, „Samopomoc”, NPCh czy Sel-Rob „Jedność” w miarę upływu czasu prowadziły w tej dziedzinie coraz bardziej konsekwentną politykę. Dotyczyło to szczególnie komunistów, którzy jednak — szczególnie w okresie, gdy decydujący wpływ na politykę partii mieli „mniejszościowcy”³⁶ — prowadzili w tym względzie mało elastyczną politykę. Zależała ona również w dużej mierze od stanowiska samego kleru, atakującego i szkalującego wspomniane partie, szykanującego z ambon ich członków, nawet nie zawsze za konkretną działalność, jak np. za czytanie pism lewicowych itp. Działalność partii rewolucyjnych pozostawiła na tym odcinku trwałe ślady, szczególnie wśród młodego pokolenia. Zasługę w tym względzie podniosły, obok wspomnianych partii, szczególnie „Wici” i PSL „Wyzwolenie”, reprezentujące postępowy nurt w ruchu ludowym, ale nie stojące na gruncie ideologii rewolucyjnej.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается отношение некоторых революционных крестьянских партий (прежде всего партии З'єднoчoнa лeвицa хлoпcкa „Сaмoпoмoц” и Нeзaвисимoй крeстьянскoй пaртии) к цeркви и рeлигии. Прeждe вceгo aвтoрa интeрeсoвaлo oтнoшeниe этиx пaртий к римскo-кaтoличeскoй цeркви, a oсoбeннo к нaциoнaльнoй.

В слeдствe тoгo, чтo в нeкoтoрoм пeриoдe и нa нeкoтoрых тeрритoриях с нaциoнaльнoй цeркoвьeм сoтрудничали пoчти вce рeвoлюциoннe пaртии (зa исключeниeм КПП), тo oбрaщaeтcя внимaниe нa пpичинy и плaтфoрмy этoгo сoтрудничeствa, в тoм числe и нa сoциaльнe элeмeнты идeoлoгии и кoнфликтa с римскo-кaтoличeскoй цeркoвьeм.

Мeньшe внимaния удeляeтcя в стaтьe вoпpocу взиaмooтнoшeний мeждy рeвoлюциoннoм крeстьянским движeниeм и римскo-кaтoличeскoй цeркoвьeм; oднaкo aвтoр стpемитcя oхaрaктeризoвaть кaк пpичинy кoнфликтa, тaк и eгo пpоявлeния и рeзультaты, пpоявившиeся в oснoвнoм в фoрмирoвaнии у крeстьян aнтирeлигиoзных и aнтиклeрикaльнoх пoзиций.

R É S U M É

Dans l'article on a présenté l'attitude des partis paysans révolutionnaires envers l'Église et la religion. On a envisagé avant tout l'Union de la Gauche Paysanne „Samopomoc” (1928—1931) et le Parti Paysan Indépendant (1924—1927) dans leur rapport à l'Église catholique romaine et, surtout, à celle nationale.

³⁶ Por. przypis 19.

Vu une collaboration partielle des partis révolutionnaires (sauf le Parti Communiste Polonais) avec l'Église nationale durant une certaine époque et sur des terrains définis, on a fait l'attention aux motifs et au plan de collaboration, entre autres aux éléments sociaux de l'idéologie et au conflit avec l'Église catholique romaine.

Dans un degré moindre on a présenté les rapports réciproques entre le mouvement révolutionnaire paysan et l'Église catholique romaine, tendant à caractériser, à côté du plan du conflit, ses symptômes et ses effets, surtout en ce qui concerne la formation de l'attitude antireligieuse et anticléricale parmi les paysans.